

Marcin Medyński

Dzieje obszaru dzisiejszego Skarżyska-Kamiennej w okresie niewoli narodowej i pierwszej wojny światowej – stan badań

Z Dziejów Regionu i Miasta : rocznik Oddziału Polskiego Towarzystwa
Historycznego w Skarżysku-Kamiennej 3, 27-39

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Artykuły

Marcin Medyński
Skarżysko-Kamienna

Dzieje obszaru dzisiejszego Skarżyska-Kamiennej w okresie niewoli narodowej i pierwszej wojny światowej – stan badań

Dorobek badawczy dotyczący tytułowego okresu dziejów dla obszaru dzisiejszego miasta stanowi odbicie ogólnokrajowej tendencji. Historia tych lat, przykrych dla polskiej godności narodowej, była albo skazywana na zapomnienie, albo przedstawiana tendencyjnie lub wybiórczo. Zajmowano się głównie dwoma krótkimi epizodami powstańczymi oraz dziełem odzyskania niepodległości, przy czym wiele opublikowanych prac, nie opartych na rzetelnej kwerendzie źródłowej, jest jedynie powierzchownym powtarzaniem romantycznych mitów. Dopiero ostatnie lata przyniosły szereg publikacji opartych na analizie źródeł, aczkolwiek stan badań trudno jeszcze uznać za zadowalający i bliski kompletności.

Tak jest i w Skarżysku-Kamiennej. Nadal brak całościowej monografii, zaś poszczególne zagadnienia badawcze najczęściej opracowane są fragmentarycznie. Na dodatek w pracach wydanych w XX w. i części tych z ostatniej dekady nie wykorzystano nawet podstawowych źródeł drukowanych, takich jak roczniki urzędowe¹, katalogi duchowieństwa²

¹ *Pamjatnaja kniżka radomskoj guberni*, Radom, lata 1887–1914.

² Ukazywały się od końca XVIII w. pod różnymi tytułami. Drukowano wykazy cystersów (*Directorium Divini Officii Recitandi (...)*; *Ordinatio Divini Officii (...)* *Ordinis*

czy sprawozdania spółek³. Kilku popularyzatorskich „rysów dziejów”, które stanowią wstęp do niewielkich przewodników i zazwyczaj są przypadkowym zestawieniem wybranych przez ich autorów informacji, nie można traktować jako prace historyczne⁴. Cenne natomiast, choć nie pozbawione błędów, są kalendaria dziejów opracowane przez Józefa Rella⁵, oraz jeszcze bogatsze, zestawione przez Mirosława Stefańskiego⁶. Z ogólnych opracowań warto jeszcze wspomnieć o zawierającym wiele ciekawych informacji o opisywanym okresie rozdziale *Rozwój osady Kamiennej do 1923 r.* w książce Krzysztofa Zemety dotyczącej nadania Kamiennej praw miejskich⁷; rozdział ten stanowi wprowadzenie do zasadniczej części tej pracy, więc siłą rzeczy okres przed 1918 r. potraktowany w niej został skrótowo. Podobnie przekrojowy charakter mają dwa artykuły, zamieszczone w zbiorze materiałów do edukacji regionalnej z 2010 r.⁸

Cisterciensis. (...), elenchusy diecezji kieleckiej (Directorium Officii Divini Peragendi (...)) pro Dioecesi Kielcensi conscriptum oraz sandomierskiej (*Elenchus Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis Sandomiriensis (...); Catalogus ecclesiarum et cleri saecularis ac regularis dioecesis Sandomiriensis (...); Consignatio Venerabilis et Universi Cleri Saecularis ac Regularis Dioecesis Sandomiriensis (...)*, itp.).

³ *Sprawozdanie Towarzystwa Akcyjnego Zakładów Żelaznych i Stalowych „Skarżysko”, Warszawa, lata 1899–1901.*

⁴ J. M. Nowak, *Skarżysko-Kamienna. 50 lat praw miejskich*, Skarżysko-Kamienna – Warszawa 1973; idem, *Skarżysko-Kamienna i okolice*, Warszawa – Skarżysko-Kamienna 1985; A. Jankowski, *Skarżysko-Kamienna*, Kielce 1983; B. Orlicz, W. Zajączkowski, *Skarżysko-Kamienna. Informator turystyczny*, Skarżysko-Kamienna 1993.

⁵ J. Rell, *Kalendarium ważniejszych wydarzeń z historii miasta Skarżyska-Kamiennej*, [w:] *Skarżysko i okolice*, Kielce 1996, s. 8-19.

⁶ M. Stefański, *Historia miasta Skarżysko-Kamienna. Część IV - Do I Wojny Światowej*, <http://www.skarzysko24.pl/miasto-i-powiat/historia/822-historia-miasta-skarzysko-kamienna-do-i-wojny-swiatowej.html>; idem, *Historia miasta Skarżysko-Kamienna. Część V - I Wojna Światowa i międzywojnie*, <http://www.skarzysko24.pl/miasto-i-powiat/historia/892-historia-miasta-skarzysko-kamienna-i-wojna-swiatowa-i-miedzywojnie.html> (dostęp 25 II 2012 r.).

⁷ K. Zemęła, *Skarżysko-Kamienna – nadanie praw miejskich*, Skarżysko-Kamienna 2003, s. 10-20.

⁸ Idem, *W czasach wzlotu, kryzysu i niewoli. Osada Kamienna i okolice od XVI do początku XX w.*, [w:] *Mała Ojczyzna. Skarżysko-Kamienna, dziedzictwo kulturowe i środowisko naturalne. Materiały do edukacji regionalnej*, Skarżysko-Kamienna 2010 (lata rozbiorów do 1914 r.: s. 198-210); T. Wojewoda, *Burzliwe stulecie*, [w:] *Mała Ojczyzna*, (lata 1914–1918: s. 211-213).

Na początku warto zwrócić uwagę na trzy prace źródłoznawcze, prezentujące różne grupy materiałów pomocnych w badaniu dziejów miasta w XIX i na początku XX wieku. Tadeusz Kręgiel omówił materiały archiwalne dotyczące Skarżyska-Kamiennej, a przechowywane wówczas w Archiwum Państwowym w Starachowicach⁹, Adam Massalski wskazał niektóre publikacje dotyczące Skarżyska i okolic, które ukazały się w prasie warszawskiej (niestety, część miejsc publikacji wskazano błędnie)¹⁰, zaś Marcin Medyński przedstawił lokalne wydawnictwa periodyczne, w których m.in. przed 1918 r. ukazywały się informacje dotyczące Kamiennej i okolic¹¹. Przydatny może też okazać się wybór tekstów źródłowych i fragmentów wcześniejszych publikacji, zestawiony przez Bożenę Piastę¹².

Przynależność administracyjną tych terenów omawiają trzy prace: artykuły Teresy Koby-Ryszewskiej¹³ i Jerzego Z. Pająka¹⁴ oraz książka Jarosława Swajdy¹⁵. Kwestii utworzenia gminy Kamienna w 1910 r. i pierwszych lat jej działalności poświęcony jest natomiast komunikat autora niniejszego tekstu¹⁶.

Rozwój przestrzenny osad wchodzących dziś w skład miasta gruntownie prześledził Wojciech Kalinowski, przede wszystkim w opar-

⁹ T. Kręgiel, *Stan materiałów archiwalnych dotyczących miasta Skarżysko-Kamienna przechowywanych w Archiwum Państwowym w Starachowicach*, [w:] *Szkice do historii. Skarżysko-Kamienna*, Skarżysko-Kamienna 1993, s. 145-150. Obecnie archiwalia te przechowuje Archiwum Państwowe w Kielcach.

¹⁰ A. Massalski, *Wiadomości źródłowe na temat Skarżyska i okolicznych miejscowości na łamach czasopism warszawskich w II połowie XIX wieku i początkach XX wieku*, [w:] *Szkice*, s. 69-77.

¹¹ M. Medyński, *Wydawnictwa ciągłe (periodyczne) Skarżyska-Kamiennej do 1939 r.* „Z dziejów regionu i miasta”, R. 1/2010, Skarżysko-Kamienna 2010.

¹² B. Piasta, *W cytatach – dzieje Skarżyska-Kamiennej czyli literacka „pigulka”*, t. 1, Starachowice 2010.

¹³ T. Koba-Ryszewska, *Przeszłość administracyjna ziem województwa kieleckiego*, [w:] *Z dziejów ziemi kieleckiej (1918–1944)*, Warszawa 1970.

¹⁴ J. Z. Paják, *Dzieje podziałów administracyjnych a granice regionu świętokrzyskiego*, [w:] *Region świętokrzyski. Mit czy rzeczywistość?*, red. J. Wijaczka, Kielce 2001.

¹⁵ J. Swajdo, *Między Wisłą a Pilicą. Dzieje podziałów administracyjnych w regionie kielecko-radomskim do 1975 roku*, Kielce 2005.

¹⁶ M. Medyński, *Gmina Skarżysko-Kamienna ma już 100 lat!*, „Z dziejów regionu i miasta”, R. 2, Skarżysko-Kamienna 2011.

ciu o zasoby kartograficzne Archiwum Państwowego w Radomiu¹⁷. Szczegółowe analizy niektórych map opublikowano w „Skarżyskich Zeszytach Ligi Ochrony Przyrody”¹⁸. Brak natomiast rzetelnych opracowań dotyczących dziejów poszczególnych wsi wchodzących dziś w skład miasta. Jediną próbą tego rodzaju jest „esej historyczny” Bolesława Orlicza, dotyczący wsi Rejów¹⁹. Jednakże, zgodnie z przyjętą subiektywną formułą, oparty jest on niemal wyłącznie na wcześniejszych publikacjach, bez ich krytycznego opracowania historycznego i uzupełniającej kwerendy archiwalnej, nie może być zatem traktowany jako praca stricte historyczna. Wiele solidnie udokumentowanych informacji dotyczących wsi wchodzących w skład hrabstwa szydłowieckiego (Kamienna, Skarżysko Książęce, Pogorzałe, Milica, Ciurów, Posadaj, Szczepanów) można odnaleźć w pracach dotyczących tego hrabstwa. Jest to przede wszystkim książka Jerzego Piwka, stanowiąca całościowe opracowanie dziejów dóbr szydłowieckich w 1. poł. XIX w., a także rozwijające poszczególne wątki artykuły tegoż autora oraz Zenona Guldon a i Stanisława Wiecha²⁰. Opublikowany także został opis wsi Kamienna z lat 20. XIX w.²¹ Z kolei w odniesieniu do wsi

¹⁷ W. Kalinowski, *Rozwój przestrzenny osadnictwa na obszarze dzisiejszego miasta w XIX i XX wieku*, [w:] *Skarżysko-Kamienna. Studia i materiały*, red. M. Dobrowolska, J. Rejman, T. Zientara, Kraków 1977.

¹⁸ P. Kardys [et al.], *Krajobraz kulturowy obszaru obecnego powiatu skarżyskiego na przełomie XVIII/XIX w.*, [w:] *Tereny podmokłe – walory przyrodnicze i kulturowe powiatu skarżyskiego*, „Skarżyskie Zeszyty Ligi Ochrony Przyrody”, zesz. nr 9, Skarżysko-Kamienna 2005, s. 64-81; idem, *Osada Rejów w świetle źródeł kartograficznych z XIX w.*, [w:] *Piękne, rzadkie i chronione. Część I*, „Skarżyskie Zeszyty Ligi Ochrony Przyrody”, zesz. nr 10, Skarżysko-Kamienna 2007, s. 23-33; K. Baran, K. Wrona, *Obszar powiatu skarżyskiego w świetle mapy Kwatermistrzostwa Wojsk Polskich (1822-1839)* [w:] *ibid.*, s. 34-40.

¹⁹ B. Orlicz, *Żyrcin – Rejów – kartki z dziejów (esej historyczny)*, „Znad Kamiennej”, t. 2, Skarżysko-Kamienna 2009, s. 101-222.

²⁰ J. Piwek, *Szydłowiec i dobra szydłowieckie w pierwszej połowie XIX wieku*, Kielce 1996; idem, *Stan posiadania i powinności włościan w dobrach szydłowieckich w latach 1826-1828*, [w:] *Hrabstwo szydłowieckie Radziwiłłów. Materiały sesji popularnonaukowej 19 lutego 1994 r.*, Szydłowiec 1994; Z. Guldon, *Osadnictwo hrabstwa szydłowieckiego od XVI do początków XIX wieku*, [w:] *ibid.*, S. Wiech, *Anna Jadwiga z Zamoyskich Sapieżyna – ostatnia dziedziczka dóbr szydłowieckich*, [w:] *Zamek szydłowiecki i jego właściciele. Materiały sesji popularnonaukowej 24 lutego 1996 roku*, Szydłowiec 1996.

²¹ M. Medyński, *Rafała Leona Sucheckiego opis Kamiennej w latach 20. XIX wieku*, „Z dziejów regionu i miasta”, R. 2, Skarżysko-Kamienna 2011.

stanowiących własność cystersów wąchockich (Bzin i Rejów) nieco informacji dotyczących okresu porozbiorowego zawierają publikacje dotyczące opactwa wąchockiego²².

Imponujący jest natomiast rezultat podjętych przez miejscowe środowisko historyków badań nad biografistyką opisywanego regionu. Zaowocowały one wydaniem słownika biograficznego²³, obejmującego życiorysy 221 osób, które w różny sposób zapisały się w dziejach lokalnych lub krajowych, z czego aktywność życiowa 101 postaci przypada na lata 1795–1918. Dodatkowo cieszy fakt, że planowana jest kontynuacja tego wydawnictwa. Z publikacji biograficznych należy wymienić także pracę poświęconą ks. Kazimierzowi Sykulskiemu²⁴, opracowania dotyczące rodziny miejscowych przemysłowców i społeczników Witwickich²⁵, czy działaczy oświatowych z okresu I wojny światowej, czyli Andrzeja Bałtruszajtisa²⁶ i Stanisława Zaleskiego²⁷. Nieco biogramów osób związanych ze Skarżyskiem-Kamienną można znaleźć w drugim tomie *Świętokrzyskiego słownika biograficznego*²⁸. Dla biografistyki duchownych związanych ze skarżyskimi parafiami

²² M. Borkowska, *Z dziejów opactwa cystersów w Wąchocku*, Kielce 1999; *Z dziejów opactwa cystersów w Wąchocku. Materiały z sesji naukowej 1991 rok*, red. A. Massalski i D. Olszewski, Kielce 1993; K. Winiarczyk, *Kalendarium Wąchockie*, Wąchock 2002.

²³ P. Kardyś, J. Krauze, M. Medyński, R. Sowa, M. Stefański, T. Wojewoda, K. Zemela, *Skarżyski słownik biograficzny*, Skarżysko-Kamienna 2008.

²⁴ *Życie, dzieło, męczeństwo ks. Kazimierza Sykulskiego*, red. K. Zemela i G. Miernik, Skarżysko-Kamienna 1999.

²⁵ S. Sławiński, *Ród Witwickich*, [w:] *Zeszyt przewodnicki*, Skarżysko-Kamienna 1990, s. 35-41; B. Piasta-Kasiak, *Helena Witwicka (1841-1923)*, „Gazeta Skarżyska” 3/1997; eadem, *Witwiccy*, *ibid.*, 51/1997-36/1998; M. Medyński, *Jan Witwicki (1844-1908)*, Skarżysko-Kamienna 2008.

²⁶ K. Zemela, *Andrzej Bałtruszajtis – działacz społeczny i oświatowy*, „Między Wisłą a Pilicą. Studia i materiały historyczne”, t. 4, Kielce 2003, s. 105-114; idem, *Andrzej Bałtruszajtis. Rzecz o pionierze skarżyskiej oświaty i orędowniku nadania praw miejskich Kamiennej*, Skarżysko-Kamienna 2005.

²⁷ S. Sławiński, *Stanisław Zaleski – twórca pierwszego muzeum geologicznego w Skarżysku-Kam.*, [w:] *Zeszyt przewodnicki*, Skarżysko-Kamienna 1990, s. 33-35.

²⁸ *Świętokrzyski słownik biograficzny*, t. 2, 1795–1918, red. J. Szczepański, Kielce 2009. Przykładowo można wymienić: Antoniego Barana (s. 36), Romana Bilskiego (s. 55-56), Józefę Czaplarską (s. 93), Jana Fijałkowskiego (s. 134), Jana Kańskę (s. 210), Stanisława Matecza (s. 321), Łukasza Reklewskiego (s. 398), Władysława Rybackiego (s. 415), Kazimierza Sykulskiego (s. 446-447), Kazimierza Witwickiego (s. 500), Wincentego Wójcikowskiego (s. 506) i wielu innych.

pomocne są także noty pośmiertne, drukowane w „Kronice Diecezji Sandomierskiej”²⁹.

Rejestr publikacji dotyczących zagadnień gospodarczych na terenie dzisiejszego Skarżyska-Kamiennej jest dosyć bogaty, lecz większość z nich można traktować jedynie jako przyczynki. Pierwszą i niezastąpioną pracą dotyczącą gospodarki m.in. na interesującym nas obszarze, jest książka Natalii Gąsiorowskiej-Grabowskiej³⁰, oparta na szerokiej kwerendzie archiwalnej, przede wszystkim w aktach Wydziału Górnictwa Krajowego Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu oraz Banku Polskiego, zarządzającego górnictwem i hutnictwem Królestwa Polskiego. Dzięki dosłownemu przytoczeniu wielu danych oraz przedrukowaniu znacznej liczby dokumentów in extenso praca ta ma obecnie walor jedynego źródła, zwłaszcza wobec zagłady wykorzystanych przez autorkę dokumentów³¹.

Próbę opracowania dziejów gospodarczych samego miasta Skarżyska-Kamiennej stanowi artykuł Józefa Rella, Stanisława Przondo i Stanisława Cioska, opublikowany w zbiorze rozpraw wydanym w 1977 r. w Krakowie³². W sferze zainteresowań autorów pozostawał przede wszystkim tutejszy przemysł, ale znajdziemy tam także informacje dotyczące rzemieślników, sieci dróg (także żelaznych), polityki, ruchu robotniczego, kultury, edukacji i życia religijnego. Praca ta jest oparta głównie na wcześniejszych publikacjach (przede wszystkim Natalii Gąsiorowskiej-Grabowskiej), w niewielkim zaś stopniu na kwerendzie archiwalnej.

Opis zabytków przemysłowych z terenu miasta (z krótkimi notkami historycznymi) znalazł się w katalogu Eugeniusza Krygiera³³.

²⁹ Ukazuje się od 1908 r. do dziś (pod nieznacznie zmieniającymi się tytułami).

³⁰ N. Gąsiorowska, *Górnictwo i hutnictwo w Królestwie Polskiem 1815–1830*, Warszawa [i in.] [1922]; N. Gąsiorowska-Grabowska, *Z dziejów przemysłu w Królestwie Polskim 1815–1918*, Warszawa 1965.

³¹ Akta te spłonęły w 1944 r., w czasie powstania warszawskiego, w siedzibie Archiwum Skarbowego przy ul. Podwale 15 w Warszawie.

³² J. Rell, S. Przondo, S. Ciosk, *Zarys historii gospodarczej i społecznej Skarżyska-Kamiennej*, [w:] *Skarżysko-Kamienna*, s. 47-53.

³³ E. Krygier, *Katalog zabytków budownictwa przemysłowego w Polsce. Powiat Ilża, miasto Skarżysko-Kamienna, miasto Starachowice – województwo kieleckie*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1961.

Nie wyszła natomiast do dziś rzetelna i wyczerpująca monografia żadnego z tutejszych zakładów przemysłowych; ukazała się jedynie broszura z krótkim rysem historycznym *Odlewni i Emalierni „Kamienna – Jan Witwicki”*³⁴. Nieco rozproszonych informacji o gospodarce tych terenów znajduje się także w publikacjach traktujących ogólnie o regionie lub poszczególnych rodzajach przemysłu³⁵. Warto też zwrócić uwagę na rzetelnie przygotowane studium, dotyczące proletariatu przemysłowego w guberni radomskiej (od lat 70. XIX w. do 1914 r.) i zawierające pokazną porcję danych dotyczących robotników z Kamiennej, co może stanowić wstęp do dalszych badań tego tematu³⁶.

Wydano także nieco tekstów źródłowych dotyczących historii gospodarczej interesującego nas obszaru. Najważniejszym bodaj jest opracowany przez prof. Wacława Różańskiego tekst tzw. „Księgi rejowskiej”, czyli kroniki zakładu wielkopieczowego w Rejowie z lat 1853–1869, wydany z komentarzem Zbigniewa J. Wójcika³⁷. Opisy zakładów w Bzinie i Rejowie znajdziemy w wydanej przez Mieczysława Radwana tekskie Pawła B. Podczaszyńskiego³⁸ oraz w wyborze tekstów z XIX-wiecznej „Gazety Kieleckiej”³⁹.

Opis sieci dróg na terenie miasta znajdziemy w pracy Marii Kozaneckiej, opisującej Skarżysko-Kamienną jako węzeł transportu⁴⁰.

³⁴ *Dzieje zakładu Odlewni Żeliwa i Emalierni „Kamienna” w Skarżysku-Kamiennej. 150 lat tradycji*, Skarżysko-Kamienna 1982.

³⁵ Np.: Z. Małecki, *Między Wisłą a Pilicą. Miechowskie-Opoczyńskie. Studium porównawcze (1815–1864)*, Kielce 1996; S. Kowalska, *Zagadnienie siły roboczej w górnictwie i hutnictwie rządowym Królestwa Polskiego w latach 1831–1861*, [w:] S. Kowalska, J. Jedlicki, A. Jezierski, *Ekonomika górnictwa i hutnictwa w Królestwie Polskim 1831–1864*, Warszawa 1958; K. Gierdziejewski, *Zarys dziejów odlewnictwa polskiego*, Stalinogród 1954; A. Bocheński, *Wędrówki po dziejach przemysłu polskiego*, cz. [I]–II, Warszawa 1966–1969.

³⁶ G. Łuszkiewicz, *Proletariat przemysłowy guberni radomskiej przed I wojną światową*, Radom 1983.

³⁷ *Księga wiadomości historyczno-statystycznych wielkiego pieca w Rejowie*, Kielce 1995.

³⁸ M. Radwan, *Świadek Pawła Bolesława Podczaszyńskiego o stanie techniki hutnictwa i górnictwa żelaznego w Zagłębiu Staropolskim z r. 1842*, [w:] „*Studia z Dziejów Górnictwa i Hutnictwa*” t. 1, Wrocław 1957.

³⁹ *Problematyka geologiczna i górnicza w „Gazecie Kieleckiej” w latach 1871–1900. Wybór artykułów*, Kielce [2002].

⁴⁰ M. Kozanecka, *Skarżysko-Kamienna jako węzeł transportu*, [w:] *Skarżysko-Kamienna, passim*.

Dodatkowo budowa traktu Warszawa – Kraków jest przedmiotem opracowania Jerzego Krauze⁴¹ – atutem tej pracy są zebrane przez autora teksty źródłowe (instrukcje, rozporządzenia), ukazujące mechanizm budowy traktu, co może stanowić wstęp do szczegółowych badań nad budową tej drogi w rejonie naszego miasta.

Kompleksowego opracowania doczekały się dzieje kolei na omawianym terenie. Monografia tutejszego węzła kolejowego⁴², oparta na szerokiej kwerendzie źródłowej, omawia także wszystkie aspekty życia osady Kamienna od rozpoczęcia budowy kolei do końca I wojny światowej. Opracowano zagadnienia życia codziennego, stosunków społecznych, edukacji, dzieje kościołów i cerkwi, rozwój przemysłu, handlu i gospodarki oraz działalność miejscowej poczty, dzięki czemu praca ta może stanowić swoistą monografię miejscowości w latach 1883–1918.

Wiele informacji na temat pozazawodowej aktywności (przede wszystkim kultury i życia codziennego) mieszkańców Kamiennej i okolic w latach 1885–1914 zawiera rozprawa zamieszczona w zbiorze studiów wydanym w 2011 r. przez Stowarzyszenie PraOsada RYDNO⁴³. Nieco przekazów o kinach działających tu przed 1918 r. przynoszą prace Stanisława Janickiego i Jerzego Krauze⁴⁴.

Z tematem tym wiąże się kwestia dziedzictwa kulturowego – materialnego i niematerialnego – opisywanych terenów. Szkic na ten temat,

⁴¹ J. Krauze, *O budowie traktów bitych w Królestwie Polskim ze szczególnym uwzględnieniem drogi Warszawa – Kraków*, „Znad Kamiennej”, Skarżysko-Kamienna 2012.

⁴² M. Medyński, J. Krauze, *Miasto Kolejarzy nad Kamienną. Dzieje budowy i działalności węzła kolejowego Bzin – Skarżysko – Skarżysko-Kamienna od wieku XIX do roku 1945, z opisem szczyłych tu wydarzeń rewolucyjnych i wojennych, a także wszystkiego, co „na gruncie kolejowym wyrosło”, w tym osady i miasta, życia powszedniego, świątecznego i intelektualnego jego mieszkańców, ich kościołów i cerkwi, przemysłu oraz poczty. Poprzedzone krótkim zarysem historii kolei żelaznych na świecie i w Polsce*, Skarżysko-Kamienna – Warszawa 2008 (wyd. II uzup. i zm.); historię tytułowego węzła kolejowego i wsi/osady w latach [1856] 1881-1918 [1921] opracował M. Medyński.

⁴³ M. Medyński, *Po pracy i w święto. Jak spędzano czas wolny w Kamiennej i okolicach sto lat temu*, [w:] *Skarżysko-Kamienna. Panorama dziejów miasta*, Skarżysko-Kamienna 2011, s. 47-66.

⁴⁴ S. Janicki, *W starym polskim kinie*, Warszawa 1985, s. 16-18; J. Krauze, *Kina w Skarżysku-Kamiennej 1909–2004*, „Znad Kamiennej”, Skarżysko-Kamienna 2009.

który może stanowić wstęp do dalszych, szczegółowych badań, opublikował autor niniejszego artykułu⁴⁵.

Zagadnienia edukacji były przedmiotem zainteresowania Krzysztofa Zemęły, który opisał stan szkolnictwa w okresie przed rokiem 1918, szczególnie dokładnie zajmując się działalnością Komisji Szkolnej Komitetu Obywatelskiego w Kamiennej⁴⁶ i utworzonemu dzięki tej Komisji gimnazjum koedukacyjnemu⁴⁷. Szkic poświęcony temu ostatniemu gimnazjum opublikował także Józef Rell⁴⁸.

Historia kościoła katolickiego na terenie miasta w omawianym okresie doczekała się kilku publikacji. Kościelną strukturę administracyjną i historię parafii omówił ks. Jan Wiśniewski, opisując w 1909 r. dekanat iłżecki⁴⁹, a także autor niniejszego opracowania w artykule opublikowanym w 2007 r.⁵⁰. Krótki rys historyczny parafii Bzin (pw. Św. Józefa Oblubieńca), opracowany przez Jerzego Nowaka, a oparty głównie na informacjach ks. Wiśniewskiego, znajduje się w publikacji upamiętniającej budowę nowego kościoła tej parafii⁵¹. Natomiast historię budowy kościoła pw. Najświętszego Serca Jezusowego pokrótce opisał ks. Stanisław Koprowski, proboszcz tej

⁴⁵ M. Medyński, *Ochrona dziedzictwa kulturowego i regionalizm. Dziedzictwo kulturowe Skarżyska-Kamiennej*, [w:] *Mała Ojczyzna. Skarżysko-Kamienna, dziedzictwo kulturowe i środowisko naturalne. Materiały do edukacji regionalnej*, Skarżysko-Kamienna 2010, s. 11-28.

⁴⁶ K. Zemęła, *Komisja Szkolna Komitetu Obywatelskiego w Kamiennej*, „Znad Kamiennej”, t. 2, Skarżysko-Kamienna 2007.

⁴⁷ *Dzieje Liceum Ogólnokształcącego im. Adama Mickiewicza d. Augusta Witkowskiego. Księga jubileuszowa 1915–1995*, red. A. Massalski, Skarżysko-Kamienna 1995; dzieje gimnazjum w latach 1915–1918 oraz szkół istniejących w latach 1905–1915, opracował K. Zemęła.

⁴⁸ J. Rell, *Zarys historii Koedukacyjnego Gimnazjum i Liceum im. Augusta Witkowskiego obecnie Liceum Ogólnokształcące im. Adama Mickiewicza w Skarżysku-Kamiennej*, Skarżysko-Kamienna 1993.

⁴⁹ J. Wiśniewski, *Dekanat iłżecki*, Radom 1909-11, s. 192-205.

⁵⁰ M. Medyński, *Rozwój sieci parafialnej na terenie miasta od XVII w. do 1939 r.*, [w:] „Znad Kamiennej”, t.1, s. 25-46.

⁵¹ M. Wierzbowska, J. Nowak, *Kościół i parafia św. Józefa w Skarżysku-Kamiennej (dzieje i tradycja)*, Skarżysko-Kamienna 1993.

parafii w latach 1927-1945⁵². Interesującym materiałem są też wspomnienia z misji odprawionych w 1906 r. w parafii Bzin, opublikowane przez o. Czesława Bogdalskiego⁵³.

Odrębnego opracowania, opartego na w pełni zachowanej dokumentacji, doczekała się prawosławna diaspora i cerkiew przy stacji Skarżysko⁵⁴. Natomiast słabo spenetrowana jest historia miejscowej społeczności żydowskiej: niewiele wiadomości o okresie przed 1918 r. przynosi skarżyska „księga pamięci”⁵⁵, skromne i nie zawsze rzetelne są informacje podane przez Przemysława Burcharda⁵⁶ oraz Adama Penkallę⁵⁷, a powtórzone przez Krzysztofa Urbańskiego⁵⁸.

Stan badań dotyczący poszczególnych zrywów niepodległościowych i rewolucyjnych jest bardzo nierównomierny. Nie wiemy praktycznie nic na temat wydarzeń powstania listopadowego na opisywanym obszarze. Natomiast przebiegowi powstania styczniowego w rejonie Skarżyska-Kamiennej poświęcony jest artykuł Wiesława Cabana, oparty na wcześniej publikowanych pracach i zbiorach źródeł oraz uzupełniającej kwerendzie archiwalnej, która pozwoliła na weryfikację niektórych dotychczasowych ustaleń⁵⁹. Jednak najwięcej informacji na

⁵² S. Koproński, *Kalendarz katolicki parafji Kamienna na 1930 rok*, Radom [1929]; *ibid*, *Parafja Kamienna*, [w:] *Rocznik Diecezji Sandomierskiej na 1930 rok*, Radom [1929], s. 255-272.

⁵³ C. Bogdalski, *Wspomnienia z misji odprawianych od 1906–1908 r. w Królestwie Polskim, zabranych prowincjach i Cesarstwie Rosyjskiem przez zakon Braci Mniejszych Św. Franciszka prowincji galicyjskiej*, Kraków 1908, s. 79-83.

⁵⁴ M. Medyński, *Skarżyska domowa cerkiew kolejowa w Kamiennej*, [w:] „Cerkiewny Wiestnik. Kwartalnik Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 2/2008; *tenże*, *Sto lat temu w Skarżysku*, [w:] „Przegląd Prawosławny” 2/2008.

⁵⁵ *הספד לזכר ישיבת סקארז'יסק* [Skarż'isko Kami'ennah, sefer zikaron], tyt. ang. *The „Yizchor” book in memory of the Jewish community of Skarżysko and its surroundings*, Tel Aviv, 1973 – tu przede wszystkim artykuł Y. Shier o historii żydowskiego osadnictwa w Skarżysku.

⁵⁶ P. Burchard, *Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce*, Warszawa 1990, s. 144.

⁵⁷ A. Penkalla, *Żydowskie ślady w województwie kieleckim i radomskim*, Radom 1992, s. 82-84.

⁵⁸ K. Urbański, *Gminy żydowskie małe w województwie kieleckim w okresie międzywojennym*, Kielce 2006, s. 197.

⁵⁹ W. Caban, *Rejon Skarżyska-Kamiennej w powstaniu styczniowym*, [w:] *Szkice do historii. Skarżysko-Kamienna*, Skarżysko-Kamienna 1993.

ten temat – opisów potyczek powstańczych i biogramów uczestników powstania – zgromadził i opublikował Jerzy Kowalczyk⁶⁰; część tych informacji została wydana w formie książkowej⁶¹.

Kilku opracowań doczekała się rewolucja 1905 r. Podstawowym, choć nie pozbawionym błędów i nie wolnym od propagandowej wymowy, jest książeczka Jana Naumiuka, wydana przez Wydział Propagandy Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Kielcach⁶². Uzupełnia ją kalendarium wydarzeń tej rewolucji, zestawione przez Mariana Banaszka⁶³. Wydano także drukiem opis masakry z 4 lutego 1905 r. przy stacji Skarżysko⁶⁴.

Nieźle prezentuje się dorobek naukowy dotyczący okresu I wojny światowej. Cenne teksty źródłowe i relacje dotyczące ówczesnych wydarzeń, poprzedzone studium autorstwa Józefa Rella (obszerniej opisuje je Tadeusz Wojewoda w kolejnym artykule), zawiera publikacja wydana w 1988 r. przez Towarzystwo Przyjaciół Miasta Skarżyska-Kamiennej⁶⁵. Szczegółowe informacje, oparte na rzetelnej kwerendzie, zawiera napisany przez autora niniejszego tekstu rozdział „I wojna światowa” we wspomnianej już pracy o historii skarżyskiego węzła kolejowego⁶⁶ – opisano tam działania wojenne, organizację władz i służb okupacyjnych, sytuację mieszkańców osady i ich aktywność, jak również odzyskanie niepodległości i początki działalności polskiej administracji na tym terenie. Ciekawe dane dotyczące działań wojennych i grobownictwa wojennego w okolicach Kamiennej opublikowała Urszula Oettingen w swej pracy dotyczącej cmentarzy I wojny

⁶⁰ J. Kowalczyk, *Powstanie styczniowe 1863–1864. Miejsca pamięci. Województwo krakowskie i sandomierskie*, <http://www.powstanie1863.muzeumhistoriikielc.pl/> (dostęp 11 V 2012 r.).

⁶¹ J. Kowalczyk, A. Massalski, T. Wągrowski, *W hołdzie przeszłości 1863–1864. Województwo świętokrzyskie*, Kielce 2003.

⁶² J. Naumiuk, *Z dziejów rewolucji 1905–1907 w rejonie Skarżyska*, Kielce 1962.

⁶³ M. Banaszek, *Kronika wydarzeń rewolucji 1905–1907 w rejonie Skarżyska*, „Nad Kamienną” 1, 1985.

⁶⁴ M. Medyński, *Skarżyska masakra z 4 lutego 1905 roku – relacja naocznego świadka*, „Z dziejów regionu i miasta”, r. 2, Skarżysko-Kamienna 2011.

⁶⁵ *Osada Kamienna (dziś miasto Skarżysko-Kamienna) w latach I wojny światowej i odzyskania niepodległości (1914–1922)*, t. 1, Kielce 1988.

⁶⁶ M. Medyński, *I wojna światowa*, [w:] M. Medyński, J. Krauze, *Miasto*, s. 117–174.

światowej w województwie kieleckim⁶⁷. Natomiast temat aktywności polityczno-niepodległościowej społeczności Kamiennej podsumował, w oparciu o własne badania i dotychczasową literaturę, Tadeusz Wojewoda⁶⁸. Wspomnieć też warto o ciekawym zbiorze wspomnień, opisujących przygotowania i sposób przejścia od okupantów austro-węgierskich sieci kolejowej, m.in. w Kamiennej i okolicach⁶⁹.

Opisany wyżej stan badań dotyczący obszaru dzisiejszego miasta w latach 1795-1918 prowokuje do sformułowania kilku podstawowych postulatów badawczych. Przede wszystkim należy stwierdzić, że słabo i wybiórczo opracowane są dzieje od końca XVIII w. do pocz. lat 80. XIX w., mimo istnienia dosyć bogatych i zinwentaryzowanych materiałów archiwalnych dla tego okresu. Szereg „luk badawczych” (jak dzieje składających się na Skarżysko-Kamienną wsi, funkcjonujących tu zakładów przemysłowych czy społeczności żydowskiej) wskazano już wyżej. Nie doczekała się opracowania kwestia aktywności politycznej mieszkańców Kamiennej i okolic. Ciekawe efekty mogłyby też przynieść szerzej zakrojone badania demograficzne ówczesnej, bardzo dynamicznie rozwijającej się społeczności tego terenu.

The history of the area of the present town of Skarżysko-Kamienna during the times of the partitions and WWI – the degree of research

The research findings related to the present town and concerning the two eras reflect the overall national tendency. The history of the two periods, which proved dramatic for the Polish sense of national pride, had been meant either to be forgotten or shown in a biased

⁶⁷ U. Oettingen, *Cmentarze I wojny światowej w województwie kieleckim*, Warszawa-Kraków 1988.

⁶⁸ T. Wojewoda, *Kierunek: niepodległość. Kamienna w latach 1915–1918*, „Znad Kamiennej”, 2, s. 57-70.

⁶⁹ *Książka pamiątkowa o wydarciu Sieci Kolejowej Radomskiej z rąk najeźdźców austrijackich przez Kolejarzy Polaków*, Radom 1919.

and selective way. Only the two national risings and the regaining of independence were discussed however, many of the works covering the subject were not based on source analysis. They just repeated and copied Romantic myths. Fortunately, recent years have witnessed the publication of works on the subject which have been based on a thorough source analysis, yet they are far from being termed as completely satisfactory. This situation is ideal for suggesting few research efforts to be undertaken. First of all, one need to admit that the history of the area between the end of XVIII century and 1880s had been researched very poorly, although rich and catalogued sources are available (the studies about the villages that constitute the town of Skarżysko-Kamienna, about the factories in the area or about the Jewish community are really scarce). There are also very few works on political activities of Kamienna community. Moreover, the study of demographic situation in the area could produce interesting outcomes as the community development was rapid.

Translated by
Magdalena Kardyś